

66.4(4Укр) 3
М 13

В.В.Мадіссон
В.А.Шахов

2/3

Політологія міжнародних відносин

Навчальний
посібник

«Либідь»

66.4 9.13
M13

В.В.Мадіссон
В.А.Шахов

Політологія міжнародних відносин

8107-б

Допущено
Міністерством освіти України

Навчальний посібник
для студентів гуманітарних факультетів
вищих закладів освіти

ЧИТАЛЬНИЙ
ЗАЛ

КИЇВ
«ЛИБІДЬ»
1997

БІБЛІОТЕКА
Київського міжрегіонального
інституту удосконалення
вчителів

06

Мадіссон В. В., Шахов В. А.

М13 Політологія міжнародних відносин: Навч. посібник. — К.: Либідь, 1997. — 176 с.
ISBN 5-325-00856-0.

Відтворюючи історію розвитку політичної думки з питань міжнародних відносин, автори навчального посібника узагальнюють головні концепції й роздуми найвизначніших мислителів і політиків.

Розглядається соціальна природа міжнародних відносин, співвідношення зовнішньої та внутрішньої політики, роль міжнародної політики як фактора державотворення, основні закономірності світової політики.

Для студентів гуманітарних факультетів вищих закладів освіти.

М 0802000000-005 Без оголошення
1997

ББК 66.4я73

ISBN 5-325-00856-0

© В. В. Мадіссон,
В. А. Шахов, 1997

ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

• Глобальні проблеми як фактор посилення взаємозалежності світу • Теорія глобалістики і нова політична філософія • Міжнародна політика в умовах ядерної ери та її суб'єкти • Футурологічне бачення міжнародних відносин та структури людського суспільства

Глобальні проблеми як фактор посилення взаємозалежності світу. Кожний новий етап в історії духовної культури — це утвердження нових можливостей у задоволенні запитів людей, новий рівень осягнення сутності добра і справедливості, нові уявлення і концепції про цінності і норми соціальних відносин, зрештою — сама нова соціальна дійсність.

Загальна еволюція політики включає якісні зміни ідей та уявлень із проблеми міжнародних відносин, оскільки поступовий розвиток суспільства є невіддільним від розвитку форм політичного і правового життя народів на міжнародній арені, від тих проблем і рішень, які мають найбезпосередніше відношення до забезпечення волевиявлення, суверенітету народів, добробуту людей.

На зламі віків і двох тисячоліть у міжнародних відносинах й узагалі в суспільному житті людства виникло чимало питань, на які нелегко знайти відповідь. Яка доля чекає людську цивілізацію у найближчому й більш віддаленому майбутньому? Чи можливий і надалі соціальний прогрес, зумовлений розвитком продуктивних сил на базі науково-технічної революції? Чи в змозі Земля прогодувати десять і більше мільярдів своїх жителів? Чи реальним є шанс уникнути термоядерної воєнної катастрофи, якщо й надалі загострюватимуться відносини між Заходом і Сходом, Північчю і Півднем?

Відповідь на ці та інші питання значною мірою лежить у площині вирішення глобальних проблем сучасності. Слід зауважити, що не тільки зростаюча багатоманітність сучасного світу і поліваріантність його розвитку є причиною виникнення і загострення цих проблем. Будучи результатом прогресу, вони лише є основою виник-

нення останніх. Самі ж причини коріняться в конкретних видах діяльності самої людини. До краю безодні світ підвели споживацьке ставлення людини до природи, стихійний вплив на останню непродуманої господарської діяльності та накопичення неймовірної кількості зброї масового знищення як результату ідеологічного та політичного протистояння держав різної орієнтації.

Можна навести чимало прикладів такого протистояння та діяльності. Зокрема, у світі нагромаджено ядерних зарядів потужністю 60 тис. мегатон, що в 10 тис. разів перевищує кількість вибухових речовин, застосованих у роки Другої світової війни. Але ж атомна та термоядерна зброя — не єдиний різновид зброї масового знищення. Є ще хімічна, лазерна, бактеріологічна зброя тощо. Та навіть якщо застосувати «звичайну» зброю тільки в Європі, насиченій ядерними реакторами (150 — рівних за потужністю Чорнобильській АЕС), хімічними заводами, похованнями токсичних, у тому числі радіоактивних, відходів — неважко уявити, що залишиться від «колиски цивілізації» та й усїєї планети. А згідно з підрахунками, з 1945 р. у світі відбулося понад 250 «звичайних» воєн, у яких взяли участь більш як 90 держав, загальні втрати яких перевищили 35 млн чоловік.

Глобальних масштабів набула екологічна проблема. Чисельність населення планети з початку нинішнього віку зросла більш як у три рази, а площі, зайняті рослинністю — джерелом виробництва кисню — скоротилися за цей час на одну третину. Ерозія щорічно руйнує у світі 26 млрд га родючих ґрунтів. Не кращі справи і в Україні. Тут виведено з ладу 60% чорноземів. Унаслідок варварського господарювання зникло 20 тис. малих річок, 800 сіл в Україні залишилися без питної води. Через аварію на ЧАЕС втрачено 3,7 млн га родючих земель. В країні налічується вже більше 100 міст, в атмосфері яких гранично допустимі норми концентрації шкідливих речовин перевищені в 10 разів.

За останні 100 років вміст вуглецю в атмосфері збільшився в 10 разів. І це не дивно, адже за останні 30 років було знищено 50% тропічних лісів Азії та Латинської Америки, які поглинали вуглець. Через забруднення атмосфери пошкоджено більше половини дерев у ФРН та інших країнах Західної Європи. В результаті кризових екологічних явищ з'явилася реальна загроза парникового кліматичного ефекту.

Внаслідок бурхливого зростання населення планети виникає чимало й інших проблем. Особливо гостро стоїть демографічна проблема в країнах, що розвиваються.

Сотні мільйонів людей тут, як і раніше, приречені на голод і злидні, 40 % населення неписьменні. Близько 800 млн чоловік, які мешкають у цих країнах, постійно недоїдають. Щорічний дохід половини населення тут не перевищує 120 дол. на душу.

Негативною залишається й тенденція співвідношення рівнів розвитку між Північчю і Півднем. Якщо на початку ХХ ст. національний дохід на душу населення в розвинутих країнах перевищував відповідний показник у відсталіх країнах у 6 разів, у 80-ті роки — в 12 разів, то до 2000 року це перевищення, за деякими підрахунками, буде 13-кратним. І це при тому, що наприкінці століття частка населення країн, що розвиваються, становитиме 4/5 усього населення планети.

Соціально-економічні проблеми породжують і політичну внутрішню та регіональну нестабільність. Країни, що розвиваються, й досі залишаються глобальним осередком напруженості і воєнних конфліктів.

Загальний аналіз такого становища спонукав деяких учених і політиків до висновку про «кризу цивілізації». Видається обґрунтованим песимістичний прогноз одного із засновників Римського клубу А. Печчеї, який писав, що «людське майбуття стає абсолютно непередбаченим... і тепер уявляється більш утопічним і похмурих, ніж колись у минулому». Багато хто з політологів вважає, що незабаром стане реальністю античний міф, згідно з яким природа помститься людині за те, що вона посягнула на її таємниці і спробувала панувати над нею.

Норвезький соціолог Й. Галтунг, директор Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем світу, виділяє чотири основні критичні ситуації, з якими зіткнулося людство у другій половині ХХ ст.:

— криза насильства і загроза насильства, започатковані ядерним потенціалом США, еквівалентним 615 тис. бомб, скинутих на Хіросіму чи Нагасакі, які нині виявляються у зростаючих актах тероризму в більших чи менших масштабах;

— криза зубожіння й загроза бідності: в бідних країнах — де більшість населення страждає від недоїдання, неписьменне або має мізерну освіту; в багатих країнах — де загальне безробіття стає символом економіки;

— криза відторгнення і загроза загального придушення прав людини;

— криза навколишнього середовища і загроза локального порушення екологічного балансу в ряді місць через

виснаження невідновлюваних ресурсів, забруднення людиною природи, невідповідність між зростаючим населенням і обмеженим життєвим простором¹.

Стає очевидним, що в світі дедалі тісніше взаємодіють природні і соціальні фактори, тому будь-який соціальний прогрес у наш час можливий лише за умови вирішення світових глобальних проблем. Можна стверджувати, що глобальні проблеми неначе уособлюють діалектику сучасного світу — поєднання його складності й суперечливості із тенденцією посилення взаємозалежності держав світового співтовариства.

Виходячи з цього, можна визначити глобальні проблеми як загальносвітові, такі, що зачіпають інтереси всіх націй і держав, усіх класів, соціальних груп, політичних партій, суспільних організацій і кожної людини зокрема.

Як і будь-яке соціальне явище, глобальні проблеми вимагають систематизації і класифікації. За джерелами виникнення вони характеризуються досить вираженою двоїстістю, що свідчить про нерозривний зв'язок природних і соціальних процесів. Отже, можна запропонувати поділ глобальних проблем на дві великі групи. Перша з них об'єднує ті, що діють у системі «людина — природа», друга — ті, що діють у системі «людина — людина».

До першої групи належать:

— проблеми населення Землі та його життєзабезпечення (продовольча, енергетична, сировинна й узагалі проблеми задоволення матеріальних потреб, а також демографічні проблеми);

— проблеми захисту навколишнього середовища (частіше їх називають екологічними);

— проблема освоєння космічного простору і Світового океану, використання їх в інтересах людини;

— проблема запобігання стихійним лихам і боротьби з їхніми наслідками.

До другої групи входять:

— проблема ліквідації відсталості (економічної, культурної і т. ін.) країн, що розвиваються;

— проблема захисту і розвитку «духовного середовища», примноження духовної культури;

— проблема вдосконалення освіти, інформатики;

— проблема боротьби зі злочинністю, наркоманією та іншими негативними соціальними явищами, зокрема з міжнародним тероризмом;

¹ *Galtung I. The True Worlds. A Transnational Perspective.* New York, 1980. P. 26.

— проблема боротьби проти найбільш небезпечних захворювань, особливо тих, що мають соціальне забарвлення (СНІД тощо);

— одна з найбільш гострих — проблема збереження миру.

Доцільним можна вважати і такий поділ глобальних проблем:

— проблеми переважно соціально-політичного характеру (відвернення ядерної війни; припинення гонки озброєнь, роззброєння; мирне розв'язання регіональних, міждержавних і міжнаціональних збройних конфліктів; будівництво ненасильницького світу на засадах утвердження довір'я у відносинах між народами, зміцнення системи загальної безпеки);

— проблеми переважно соціально-економічного характеру (подолання економічної і пов'язаних із нею культурної відсталості та зубожіння; забезпечення ефективного виробництва і відтворення світового валового продукту; пошук шляхів розв'язання світової енергетичної, сировинної і продовольчої кризи; оптимізація демографічної ситуації, особливо в країнах, що розвиваються; освоєння в мирних цілях навколосемного простору і Світового океану);

— соціально-екологічні проблеми, зумовлені дальшим забрудненням навколишнього середовища у тому числі земної оболонки атмосфери, необхідністю раціонального використання природного потенціалу планети, запобігання шкідливого впливу на природу воєнної діяльності;

— проблеми Людини, включаючи людський вимір суспільного прогресу (забезпечення соціальних, економічних та індивідуальних прав і свобод; боротьба з голодом, епідемічними захворюваннями, культурною відсталістю; духовний розвиток особи; подолання відчуженості людини від природи, суспільства, держави, інших людей і результатів власної життєдіяльності).

В літературі можна зустріти й інші варіанти поділів, скажімо, на три групи компонентів: політичний, економічний і соціально-економічний. Слід зауважити, проте, що кожний поділ дає можливість прослідкувати взаємозв'язки як усередині кожної з груп, так і між ними самими, бо кожна з проблем взаємно переплітається і взаємодіє з іншою. Скажімо, будь-які зусилля, спрямовані на захист довкілля, втрачають сенс, якщо людство буде вкинуте у вогнище термоядерної війни, розв'язання ж екологічної проблеми залежить великою мірою від вирішення

проблем бідності й відсталості, адже безупинне винищення багатьох видів тварин та рослин продовжуватиметься до-ти, доки не зменшиться грандіозна заборгованість країн, що розвиваються.

Сукупність глобальних проблем саме через свою гостроту стала об'єктом запеклих суперечок і дискусій як у наукових, так і в політичних колах. Ніякий суспільний рух, уряди країн не можуть нині мати вагомий авторитет і вплив, якщо вони недооцінюють чи й узагалі ігнорують глобальні проблеми. Варто зауважити, що саме переміщення глобальних проблем в центр політичного життя сприяє розробці конструктивних програм щодо їхнього вирішення на міжнародному рівні.

Найбільш далекоглядні вчені й політики ще в 20-ті роки нинішнього століття звертали увагу на потенційну загрозу термоядерної енергії, яка може привести або до вічного процвітання, або до самогубства людства. Наріжним каменем у становленні теорії глобалістики стали праці академіка В. І. Вернадського, який зазначав, що людина в сучасному світі може й повинна діяти та мислити не тільки в аспекті певної особи, сім'ї, людських спілок та держав, а й у планетарному масштабі. Висунута Вернадським наукова концепція трансформації біосфери в ноосферу фактично являє собою схему ієрархії філософсько-політичних, природничо-наукових і техніко-економічних аспектів глобальних проблем сучасності.

Хід думок Вернадського такий. Розвиток життя на Землі привів до утворення біосфери, яка складається з живих організмів, косних природних тіл та біокосних утворень (грунт, поверхневі води тощо). Жива істота становить у ній за вагою всього 0,01 %. Проте саме вона являє в біосфері основну, наймогутнішу геологічну силу, бо процеси в живому відбуваються швидше в історичному часі, ніж у геологічному.

Еволюційний процес привів до виникнення людини — істоти, наділеної розумом. Розумова діяльність людини спричинила все більший вплив останньої на природу, визначила її головний вектор, а отже — й майбутнє. Бурхливий розвиток науки і техніки з початку ХХ ст., що продемонстрував буквально вибух наукової творчості, справив істотний вплив на риси сучасного світу. Людина вперше охопила своєю діяльністю всю біосферу. Радикально змінився характер соціальних процесів, спосіб життя людини.

Людина почала усвідомлювати, що їй треба мислити планетарно, і рівність людей, на противагу іншим орга-

нізмам, їхня єдність, незважаючи на расові, національні, соціальні та політичні відмінності, є основою цього нового мислення.

Ідея єдності всіх людей бере свій початок з глибокої давнини. Але реально такої єдності ніколи не було. Різні народи і держави завжди протистояли одне одному. Прагнення об'єднати їх на релігійній основі виявилось утопією. Навіть філософська думка не спромоглася вирішити цю проблему. Тільки *наука* може стати міцною основою для єднання всіх людей, оскільки вона, по-перше, переконливо демонструє обов'язковість і логічну незаперечність своїх досягнень, і, по-друге, охоплюючи всю біосферу, створює реальний фундамент для об'єднання людства.

Завдяки здобуткам науки і техніки у ХХ ст. вперше в історії людства почав здійснюватися єдиний історичний процес. Народи світу почали активно взаємодіяти в економіці, культурі, політиці — в усіх сферах соціальної діяльності. З формуванням наукового підходу до дійсності та використанням його в духовному і матеріальному житті різних держав біосфера в нинішньому столітті неухильно перетворюється в ноосферу.

Отже, погляди Вернадського багато в чому передбачили сучасні уявлення щодо співвідношення загальнолюдських і партійно-класових інтересів, гуманні принципи взаємовідносин народів і держав, а також їхнього ставлення до навколишнього середовища. Вчення Вернадського про ноосферу дає підстави вважати його предтечею теорії глобалістики.

Теорія глобалістики і нова політична філософія. Під цією теорією розуміється система наукових знань про генезу і сучасний стан глобальних проблем, їхню класифікацію й обґрунтування практичних соціально-економічних і політичних шляхів їх розв'язання.

Значний внесок у теорію глобалістики й міжнародної безпеки зробили видатні вчені планети після Другої світової війни. Відповідні розробки містяться у працях Н. Бора, Ф. Жоліо-Кюрі, в «Маніфесті Рассела — Ейнштейна» (1955), виступах і публікаціях лідерів країн «делійської шістки» (Аргентини, Греції, Індії, Мексики, Танзанії і Швеції), матеріалах «незалежної комісії», яку очолював У. Пальме (1980 — 1989), Римського клубу — міжнародної неурядової організації, заснованої в 1968 р., тощо.

«Ми виступаємо, — писали у своєму «Маніфесті» Б. Рассел і А. Ейнштейн, — не як представники того чи іншого народу, континенту або віровчення, а як люди, пред-

ставники роду людського, подальше існування якого перебуває під сумнівом. Світ наповнений конфліктами... Майже кожна людина, яка гостро відчуває політичну обстановку, має симпатію до того чи іншого напрямку. Але ми хочемо, щоб ви, якщо це можливо, відкинули ці почуття і розглядали себе тільки як представники єдиного біологічного різновиду, що має славу історію розвитку, того різновиду, зникнення якого жоден із нас не може бажати»².

Розробки, що містяться у працях учених-гуманістів, відображають усвідомлення невідворотності змін, що відбуваються у світі і створюють загрозу руйнування планети, свідчать про необхідність зосередити зусилля міжнародної громадськості на відверненні цієї загрози. Отже, підвищення значення глобальних проблем зумовлює зростання взаємозалежності учасників світового співтовариства, робить усе людство в умовах суперечливої структури відносин між різними країнами, регіонами, партіями, суспільними рухами активно діючим об'єктом історичного руху.

Теоретичні основи глобалістики як самостійного наукового напрямку розробляються з другої половини 60-х років. Ця теорія асимілювала передові погляди багатьох природознавців і філософів — представників різних шкіл і світоглядів.

Перший етап розвитку глобалістики (кінець 60-х — початок 70-х років) характеризувався вивченням принаймні двох глобальних проблем сучасності: освоєння космосу й охорони навколишнього середовища — у формі методологічних та науково-теоретичних досліджень цих проблем, які вже тоді вважалися пріоритетними.

Особливістю другого етапу (друга половина 70-х років) була поява у США і країнах Західної Європи глобального моделювання стану і перспектив розвитку світової політики і світогосподарських зв'язків в умовах суперечностей, що дедалі поглиблювалися. Для цього етапу характерні уточнення об'єкта досліджень у вигляді переліку й побудови ієрархічних структур глобальних проблем.

Третій етап розвитку глобалістики охоплює більшу частину 80-х і початок 90-х років. Для нього характерні зниження уваги політиків до загальнотеоретичних проблем і перехід до практичної політичної діяльності на основі принципу: «мислити глобально — діяти локально».

Міжнародна політика в умовах ядерної ери та її суб'єкти. Найвагомніше місце в теорії глобалістики посідає

² Див.: Манифест Рассела — Ейнштейна // Дружба народів. 1988. № 6. С. 184.

проблема співвідношення війни і миру. В умовах злиття науково-технічної і воєнно-технічної революцій дослідники вважають за необхідне по-новому подивитися на цю проблему.

Перша теза. Пропонується переглянути саме уявлення про «війну», яке має відображати якісні зміни в розвитку цього соціально-історичного явища, що з'явилися в результаті накопичення колосальних арсеналів ядерної зброї.

Теоретичне осмислення війни відстає від розвитку реальної воєнної, соціальної, технічної, екологічної обстановки у світі і, що суттєвіше, не відображає найважливіші сторони такого явища, як ядерна війна. Традиційна і ядерна війни принципово відрізняються. Ядерна зброя сьогодні — надбання обраних, економічно наймогутніших держав. Ці держави рішуче настроєні відстоювати свої інтереси. Ядерна зброя, таким чином, може стати унікальним засобом вирішення політичних проблем з унікальними наслідками. Ядерна війна здатна поширити дію цієї зброї на країни й регіони світу аж ніяк не причетні до воєнного конфлікту.

Друга теза. Необхідно далі розвивати поняття «мир». Нинішнє визначення миру як відсутність війни чи як історична пауза між двома війнами застаріло. Потрібне глибше й осяжніше, якісно нове розуміння миру в ядерну епоху з її катастрофічними небезпеками. Розвиток цього поняття має йти від гуманістичного ідеалу майбутнього до сучасної філософії міжнародних відносин, від абстрактних утопій та політичної демагогії до філософського погляду й нової суспільно-політичної свідомості, що включають концепцію миру без воєн.

Якщо конкретніше, поняття мир має йти від уявлення про нього як про окремі відтинки часу, коли, як правило, готувалися війни (треба забути римське прислів'я «хочеш миру, готуйся до війни»), до перманентного миру і мирного співіснування держав як умов безпеки і розвитку людського роду. Тобто цикл «мир — війна — мир» в історичному процесі докорінно змінився. Мир не має альтернативи — він перетворився в екзистенційний імператив, чи в умову існування і розвитку всього світу. Людство вперше у своїй історії стало перед необхідністю включити війну з міжнародних відносин і через створення нової системи цих відносин вирішити нарешті проблему «вічного миру», про який мріяли і до якого закликали мислителі-гуманісти минулого.

Третя теза. З'явилися нові істотні моменти в *діалектиці* співвідношення між *війною і політикою*. Ядерна війна об'єктивно не може слугувати цілям політики, згідно з відомою формулою Клаузевіца: «війна — це продовження політики іншими засобами». Зрозуміло, що підготовка ядерної війни, як і будь-якого іншого збройного конфлікту, є політичний акт, прояв певної політики, її продовження. Та оскільки не лише початок воєнних дій, а й їхні результати (реальні чи уявні) також включаються в політичний проект і виступають його продовженням, взаємозв'язок війни і політики нині істотно змінюється.

Почавшись як продовження політики, ядерна війна не може слугувати засобом досягнення політичної мети, оскільки вона не веде до встановлення миру. Навіть більше, війна позбавляє можливості здійснення будь-якої політики, оскільки може завершитися знищенням людства взагалі.

Проте визнання таких наслідків ядерної війни не ліквідує зв'язку між війною і політикою. Цьому є кілька причин:

— крім ядерної війни, у наш час готуються і проводяться добре відомі традиційні війни із застосуванням «звичайної зброї»;

— у сучасному світі існують масові армії, накопичена велика кількість неядерної зброї, виділяються все більші кошти на військові потреби — і все це породжено й ініціюється певною політикою і політиками;

— сила і загроза силою, передусім воєнною, все ще лишається істотним чинником у сучасній системі міжнародних відносин;

— сама поява ядерної зброї, її постійне вдосконалення (як і інших засобів масового знищення) є не що інше, як здійснення тієї ж політики.

Отже, оскільки взаємозв'язки між війною і політикою не порушені, але набули небезпечного, непередбачуваного характеру, слід узагалі усунути всі війни з міжнародної політики.

По-новому зазвучало в цьому розумінні поняття «справедливої» війни. Теоретично розмірковуючи, ядерна війна може бути справедливою (ядерний удар у відповідь — це удар відплати). Проте це все ж абстракція, оскільки розрізнення справедливого і несправедливого має сенс тільки для живих, тільки для історії, яка продовжується.

Виходячи з цієї тези, по-новому почали розглядатися формула воєнно-стратегічного паритету і концепція «взаємного гарантування знищення».

Ядерні «оптимісти» вважають, що ядерна зброя дисциплінує, реальна загроза взаємного знищення, рівновага страху, страху перед неминучим покаранням — все це блокує можливість «великої війни» і створює досить міцний, сталий каркас мирних взаємовідносин.

Дійсно, поки що мир тримається на ядерному стримуванні. Але, по-перше, рівновага страху не блокує й не знімає ризику випадкової, неумисної війни, яка — особливо в конфліктний, кризовий період — може спалахнути з різних причин. По-друге, рівновага страху порушується внутрішньою нестабільністю, вона суперечлива й парадоксальна, адже значення має не стільки об'єктивне співвідношення сил, скільки уява однієї сторони про сили та наміри іншої. А оскільки рівновага страху породжує й рівновагу недовіри, то кожна сторона виходить з можливості найгіршого варіанту поведінки супротивника.

Рівновага необхідна. Небезпечна не вона сама по собі, а високий рівень озброєності сторін. Воєнний аспект руху в напрямі розрядки — це поступове зниження рівня озброєнь, що протистоять одне одному.

Четверта теза. З огляду на викладене вище, по-новому треба оцінювати *співвідношення витрат на гонку озброєнь і мирні потреби*, передусім на вирішення глобальних проблем.

Звичайно, термоядерна війна — теж одна з глобальних проблем, до того ж найактуальніша. І все ж поки що це ймовірна подія, тоді як екологічна та інші кризи вже давно завдають нечуваних збитків. Якщо проблема війни — це проблема політики, яка припускає угоди й домовленості як прояв доброї волі, то екологічна проблема коріниться в самому принципі сучасного матеріального виробництва. Перебудувати його в короткі історичні строки — завдання виняткової складності, що потребує грандіозних фінансових та інтелектуальних зусиль.

Отже, вивільнення засобів і ресурсів, спрямованих на підготовку війн, і застосування їх в інших сферах господарства може стати вирішальним фактором у розв'язанні глобальних проблем сучасного світу.

П'ята теза. Реальність ядерно-космічної епохи породжує нові моменти в *діалектиці класового, національного, регіонального і загальнолюдського, планетарного мислення і свідомості*.

Коли мова йде про «планетарну свідомість», то мається на увазі відповідальність усіх без винятку землян за відвернення ядерної катастрофи. Адже глобальні проб-

леми, як земні, так і космічні, можуть бути вирішені лише за умови участі і координації зусиль усіх держав, через таку взаємозалежність, яка не існувала досі, на основі співробітництва між Сходом і Заходом, Північчю і Півднем.

При цьому мають істотно поновитися поняття «гуманізм» і «гуманність» у політиці.

Вони мають визволитися від свого просвітницького характеру й набути нового, практичного змісту і планетарного обсягу.

Це не означає, що поняття «нація», «народ», «соціальна група» перестали бути необхідними для адекватного розуміння історії і суспільства, так само, як і такі соціально-політичні явища, як «держава», «блоки держав». Адже йдеться про динамічну й водночас дуже тонку й складну діалектику національного і планетарного, в якій зв'язки й залежності, взаємовідносини і взаємопереходи безпосередніші, гнучкіші й різноманітніші, ніж це було раніше.

У галузі політики ця діалектика виявляється в новій стратегії загальної безпеки, мирного співробітництва між національними економіками, у сфері науки тощо. Отже, новий політичний імператив у цьому розумінні: взаємна безпека і планетарна відповідальність.

Шоста теза. Висвітлення нових моментів і трансформацій в *політичних функціях сучасних армій*. Основна проблема — як сполучати дві засади політики: класичний метод убезпечення держави від зовнішньої небезпеки за допомогою армії і неможливість досягти перемоги в ракетно-ядерній війні. Йдеться, таким чином, про зіткнення політичної концепції безпеки з воєнно-стратегічною. Людство ще не навчилося послідовно оперувати складною діалектикою цих двох концептуальних начал. Переважна більшість держав світу не має ядерної зброї і тому формально вільна від вирішення цієї дилеми. Для цих держав армія залишається традиційним засобом захисту і нападу. А отже, залишається актуальним і виробництво військової техніки і торгівля нею. Основна маса зброї виготовляється невеликою групою промислових держав, переважно тими, хто володіє й ракетно-ядерною зброєю.

Логіка ситуації виводить, таким чином, світове співтовариство до пошуків нових, не воєнних, засобів досягнення безпеки, водночас зростає миробудівнича й мирозахисна роль самої армії.

Сьома теза. В умовах сучасних реалій усе більше виявляється необхідність *створення нової системи міжнарод-*

них відносин. Для цього потрібні якісні зміни: нові принципи, критерії, засоби, нові механізми, взагалі нова філософія міжнародної політики. Йдеться не про традиційну зміну парадигм, а про створення такої системи, яка б надійно виключала війну і насилля, базувалася б на діалозі й співробітництві між державами.

Восьма теза. Відчутно зросла роль народів, світової громадськості в боротьбі за збереження миру. В минулому ніколи не спостерігалось такого масового й могутнього антивоєнного руху широких соціальних верств і народних мас. Ніколи раніше між народами не існувало такої категоричної єдності в запереченні ядерної війни. Це новий історичний феномен, що має винятково важливе значення, дійовий потенціал миролюбних міжнародних відносин.

У практиці реальних рухів на захист миру і довкілля формується нова політична свідомість народів, нова шкала цінностей, і на першому місці серед них — збереження людства.

По-новому в теорії глобалістики тлумачаться *проблеми безпеки*. Якщо виходити з того, що безпека — це такий стан відносин між державами, за якого їм не загрожує небезпека війни чи будь-яке інше зовнішнє зазіхання на їхній суверенний і незалежний розвиток, то в минулому такого безпечного розвитку народів і держав реально не існувало. Відсутні були не тільки необхідні умови, а й механізми безпеки, співробітництва в інтересах миру. Протягом століть мілітаристське суперництво підривало основи безпеки.

Тепер, коли накопичена така кількість зброї, що її вистачило б для багаторазового знищення всього живого на Землі, на перший план вийшла *стратегія виживання*. Мир і безпека стають неподільними. Вони мають одночасно забезпечуватися в різних масштабах, а саме: в кордонах однієї держави (національна безпека); в межах того чи іншого регіону світу (регіональна безпека); у глобальних рамках (міжнародна, загальна безпека).

По суті, поняття «національна безпека» стало невіддільним від поняття «загальна безпека». Це якісно новий момент у міжнародних відносинах. Особлива заслуга в формуванні і застосуванні цієї ідеї належить відомій «Комісії Пальме». «В сучасному світі, — наголошується в її широко відомій доповіді «Безпека для всіх», — безпеки не можна досягти в односторонньому порядку. З економічної, політичної, культурної і, що особливо важливо, з

воєнної точки зору, ми живемо у світі зростаючої взаємозалежності... Ми опинилися перед лицем небезпеки для всіх, і з огляду на це ми повинні зміцнювати свою безпеку зусиллями всіх»³. Отже, сама система безпеки має включати в себе такі основні сфери, як військова, політична, економічна, екологічна й гуманітарна. Кожна з них відносно самостійна (скажімо, економічна й екологічна безпека), й водночас усі вони тісно пов'язані між собою, складаючи єдине ціле. Крім того, досвід показує, що в усіх основних сферах безпеки є стрижневі проблеми, від розв'язання яких залежить міцність усієї конструкції безпеки.

У воєнній сфері — це відмова від ядерної війни, демілітаризація космосу, ліквідація ядерної і хімічної зброї, скорочення звичайних озброєнь, зменшення воєнних витрат. У політичній — забезпечення права кожного народу на свободу свого соціального і політичного вибору, справедливе політичне врегулювання міжнародних криз і регіональних конфліктів, зміцнення довіри між державами. В економічній — відмова від будь-яких форм дискримінації, встановлення нового економічного порядку; в екологічній — об'єднання зусиль усіх держав у боротьбі із забрудненням довкілля, розвиток екологічно чистих, безвідходних технологій і виробництв, збереження озонового шару планети; в гуманітарній — розширення міжнародного співробітництва у сфері культури, науки, мистецтва, освіти, медицини, захист політичних та інших прав людини.

Визначення *екологічної безпеки* та її питомої ваги в глобальній безпеці належить американському політологу ві Лестеру Брауну, який очолює Інститут всесвітнього спостереження у Вашингтоні. Інститут видає щорічні доповіді «Стан планети», в яких містяться політичні рекомендації, що мають сприяти переходові до «життєздатного суспільства». Поняття екологічної безпеки, на думку Брауна, пов'язане з інтерпретацією проблеми національної і міжнародної безпеки та з проблемою озброєнь.

Вона зводиться до того, що, як тільки держави дійдуть згоди щодо кількості і якості їхніх озброєнь і пообіцяють одна одній жити мирно, настане епоха відносної міжнародної безпеки. Останню, вважає Браун, треба переосмислити. Після Другої світової війни поняття національної безпеки набуло переважно воєнного характеру (загроза безпеки виходить від інших країн). Нові ж загрози для

³ Безопасность для всех: Программа разоружения. М., 1982. С. 40.

національної безпеки, з якими збройні сили не можуть упоратися, ігнорувалися. Джерела нової загрози полягають у виснаженні нафтових запасів, ерозії ґрунтів, зменшенні родючості земель, скороченні лісових площ, виродженні пасовиськ, зміні клімату. Ці процеси створюють небезпеку не тільки для національної економічної та політичної безпеки, а й для стабільності всієї міжнародної економічної системи⁴.

Отже, на даний час загроза для міжнародної безпеки, що існує у відносинах між державами, куди менша, аніж та, що з'явилася у відносинах між державою і природою. І основна біда в тому, що невоєнні загрози найменше визначені й вивчені.

Л. Браун виділяє в міжнародній безпеці три компоненти — традиційний військовий, економічний та екологічний. Але єдиним критерієм національної та міжнародної безпеки Л. Браун вважає життєздатність суспільства. Якщо біологічні основи екологічних систем не будуть збережені і нові енергетичні джерела не замінять нафтові колодязі, що спустошуються, то економічна катастрофа неминуха. Вирішення ж військової проблеми полягає в досягненні нескладної і цілком можливої угоди між державами. Отже, в даній концепції безпеки за основу беруться відносини в системі «населення — навколишнє середовище — природні ресурси». І баланс цих компонентів є гарантом життєздатності людського суспільства.

Й. Галтунг вважає, що основними проявами глобальної кризи є не брак ресурсів, а неадекватний розподіл останніх і те, що ресурсами погано керують: вони відчужені від тих, хто споживає їх найбільше, і надмірно спрямовані на виробництво непотрібних предметів ужитку.

Не впливають на кризу і метаморфози ціноутворення. Криза існує не через те, що збільшуються ціни, а через те, що економіка багатьох країн базується на експлуатації інших, а цей базис виявився досить хитким.

Несуттєвою є також криза народонаселення. Можливості нашої планети все ще далеко не вичерпані (використовується лише 11 % ґрунту, придатного для обробки).

Проблема полягає, очевидно, в іншому: стара економічна система поєднує фактори виробництва (ресурси, працю, капітал) в індустріальних центрах з високою організацією і продуктивністю праці та здатністю до споживання, водночас утворюючи на периферії території з низькою продуктивністю і мінімумом учасників спожив-

⁴ State of the World. 1986. P. 195.

чого ринку. Периферія відтворює масу людей, які не є повною мірою ні виробниками, ні споживачами.

Отже, причина глобальної кризи криється не в вичерпанні ресурсів, зростанні цін чи збільшенні населення, а в *світовій структурі*.

Цілком очевидно, що в умовах зростаючої взаємозалежності гарантувати на практиці безпеку кожній державі і народу може лише справді демократична система міжнародних відносин. Вона ще не склалася у стосунках найбільших держав і невеликих країн. Не вдалося подолати рецидиви імперських підходів, загрози застосування сили, оголошення блокади, торговельно-економічні санкції — аж до воєнних інтервенцій. Все це дає підстави стверджувати, що демократизація міжнародних відносин не може бути локальною, вибірковою; вона має являти собою загальний, планетарний процес.

Назріла необхідність реформування ООН, демократизації діяльності її установ. Зокрема, береться під сумнів правомірність становища, згідно з яким п'ять ядерних держав (США, Росія, Великобританія, Франція, Китай) зберігають статус постійних членів Ради Безпеки ООН і мають право «вето» з питань, що зачіпають інтереси всього світового співтовариства, а Генеральна Асамблея ООН, в якій представлені майже всі держави планети, фактично позбавлена можливості контролювати Раду Безпеки.

Окремим напрямом теорії глобалістики є морально-етична й культурна проблематика. А. Печчеї так сформулював сутність цієї проблеми: «Дійсна проблема людського виду на даному ступені його еволюції полягає в тому, що він виявився цілковито неспроможним у культурному відношенні йти в ногу з сучасністю і повністю пристосуватися до тих змін, які сам приніс у цей світ». Оскільки проблеми, що виникли на цій критичній стадії, містяться в самій людині, а не поза нею, як на індивідуальному, так і колективному рівні, то їх вирішення, на думку Печчеї, має виходити передусім і головним чином з самої людини.

Якщо ми хочемо приборкати технічну революцію і забезпечити людству гідне майбутнє, то нам необхідно насамперед подумати про зміну самої людини, про революцію в самій людині⁵.

Йдеться, звичайно, передусім про зміну соціальних установок особи і суспільства, переорієнтацію людства з ідеології поступального зростання виробництва й споживацтва на духовне самовдосконалення.

⁵ Печчеї А. Человеческие качества. М., 1985. С. 42.

Крім «людської революції», Печчеї пропонував здійснити політико-структурні зміни соціальних систем у напрямі керованості і прийняти програми глобальних дій на основі добровільної коаліції націй.

Дослідники проблематики вважають, що ефективне і довгострокове розв'язання глобальних проблем передбачає відповідну основу. Нею має стати система цінностей, прийнята всіма учасниками розробки глобальних рішень. Отже, йдеться про формування загальнолюдської етики. Можливість втілення в життя загальних і необхідних моральних принципів, незалежних від емпіричних умов, автономної моралі, як зазначалося вище, теоретично прагнув обґрунтувати І. Кант. Проте абстракція загального морального закону повинна бути наповнена змістом, що відповідає розв'язанню глобальних завдань. Вона має включати позитивні постулати і заборони, ціннісно-нормативну систему, уявлення про вище благо як основну регулятивну категорію моральної діяльності при вирішенні глобальних проблем. Найістотнішу роль у глобальній етиці має відігравати категорія обов'язку.

Звертався до морально-етичних категорій у своїй теорії глобалістики і Л. Браун. Він вважав, що для побудови «життєздатного суспільства» необхідні зміни морального характеру: «Політичні лідери і громадяни повинні будуть переоцінити свої цілі і сподівання, визначити свою міру успіху і перевести працю і дозволя на нову систему принципів, що мають своїм ядром добробут майбутніх поколінь»⁶.

На найважливіших висновках теорії глобалістики почала будуватися нова політична філософія міжнародних відносин — так зване «нове політичне мислення».

Хоча поява цього терміна пов'язувалася з початком реформ у колишньому Рядянському Союзі («перебудова»), його зміст, а також чимало думок і висновків із цього приводу виникли значно раніше, й застосовувалися у практичній діяльності деяких політичних сил, зокрема міжнародної соціал-демократії.

У колишньому СРСР за часів «перебудови» нове політичне мислення вживалося у двох аспектах. І якщо в першому йшлося про демократизацію політичних структур, лібералізацію у сфері економіки, то в другому — саме про необхідність перебудови міжнародних відносин з огляду на загострення небезпеки, пов'язаної з глобальними проблемами.

Якщо поєднати міжнародну демократичну політичну думку й узагальнення, зроблені реформаторськими кола-

⁶ State of the World. 1990. P. 188.

ми в СРСР у другій половині 80-х років, щодо переосмислення поглядів на суспільний розвиток людства і систему зовнішніх відносин, то можна дійти таких висновків:

— по-перше, сучасний період людської історії є переломним, оскільки йдеться про вибір між виживанням і взаємним знищенням;

— по-друге, посилилася взаємозалежність між народами світу, зростає цілісність цього світу, що супроводжується глобалізацією засобів інформації й комунікації;

— по-третє, світові суперечності набули нових рис і звучання, серед яких, крім глобальних проблем, виділяються регіональні й міжнаціональні конфлікти, маргіналізація значної частини населення планети.

Загальні кризові тенденції, пов'язані як із структурно-технологічною перебудовою, так із людським фактором, визначили ті риси нової філософії міжнародної політики, які полегшують пошуки ефективного розв'язання глобальних проблем політичними методами. Основні з цих рис такі:

а) визнання пріоритету загальнолюдських факторів над класовими, що пояснюється не тільки проблемами виживання, збереження земної цивілізації, а й принципами моральності, прагненням зберегти все те, що створене інтелектом і руками людей протягом усієї історії суспільства;

б) соціальний прогрес не можна зводити виключно до переходу (а тепер і повернення) від одного суспільного устрою до іншого. Цей прогрес можливий також у рамках співіснування або злиття суспільних формацій на фоні змін на краще в обох із них;

в) толерантний підхід до суспільно-політичних проблем, визнання універсального характеру концепції свободи вибору способу життя, як і того, що нав'язування ззовні соціального ладу означає протиставлення суб'єкта об'єктивному поступу самої історії;

г) визнання того, що відмінності в ідеологічних підходах не слід переносити на міждержавні відносини, перетворювати їх на засіб політичної конфронтації. Більше того, незважаючи на існуючі у світі суперечності, глобальні проблеми можна розв'язати тільки на основі тісної взаємодії всіх держав світового співтовариства, й однією із найважливіших умов цього є деідеологізація міжнародних відносин ⁷;

⁷ Відомий шведський політолог В. Карнас вважає, що «поняття ідеології є досить проблематичним» і «потребує строгого аналізу, якщо взагалі є хоч якийсь сенс у тому, аби воно залишалось повноправним науковим інструментом у вивченні зовнішньої політики».

д) нарешті, слід брати до уваги й те, що ніякі заклики політиків і вчених до активних дій у сфері глобалістики не дадуть бажаних результатів, якщо не зміниться сама людина, її соціальна психологія, якщо вона не усвідомить і не визнає себе органічною частиною природи, а не лише як споживача її багатств. Зміна психології на гуманістичних принципах моралі має відбуватися випереджальними темпами, бо якщо людина стає основним елементом творчих сил, вона не може себе розвинути і зберегти без збереження і розвитку природи.

Футурологічне бачення міжнародних відносин та структури людського суспільства. Вагомою частиною сучасної політичної філософії міжнародних відносин є *футурологія* — наука про перспективи розвитку цивілізації в контексті всього комплексу глобальних проблем сучасності. Глобалістика і футурологія багато в чому близькі, хоча й неоднозначні поняття. Найважливішим завданням футурологічних побудов є обґрунтування зорієнтованих на майбутнє перспективних досліджень, у першу чергу глобальних проблем.

Найбільшими футурологічними центрами є Стенфордський і Гудзонівський інститути, Інститут майбутнього в Менло-Парк, Інститут світового порядку в Нью-Йорку, Гуверівський інститут проблем війни, революції та миру, Римський клуб, інші дослідницькі центри США та Західної Європи.

Виділяються дві традиційні течії футурологічної думки Заходу: «екопесимістична» (неомальтузіанська) і «технооптимістична» (постіндустріальна). Зрештою до них приєдналися «реалісти».

Представники усіх напрямів ставлять спільні як політичні, так і перспективні завдання, пропонують шляхи виходу з глобальної кризи суспільства. Найважливіші з них такі:

- усунення війни з життя людства;
- боротьба з голодом і бідністю;
- стабілізація демографічної ситуації;
- боротьба з поневоленням людини;
- сприяння демократизації держав та міждержавних відносин;
- боротьба з хижацькою експлуатацією природи;
- охорона природи і людини;
- формування нової, творчого типу, людини.

Для вирішення цих завдань футурологи створюють різні моделі майбутнього світового співтовариства, що ґрунтуються на аналізі розвитку сучасного суспільства.

Песимісти представлені працями Ж. Еллюля, Е. Фромма, Т. Роззака, Мак-Дермонта, членів Римського клубу та ін. Зневіра у майбутнє людства досягла апогею у працях «технофобів» (Л. Мемфорда, В. Феркісса), які вважали, що саме сучасна технологія є основною причиною всіх бід суспільства. Некеровані сили, породжені науково-технічним прогресом, неминуче мають спричинити конфлікт з адаптаційними можливостями біосфери і знищити цивілізацію, створивши на її місці «перенаселений, механізований і тотально дегуманізований світ».

Виходячи з цього, професор Каліфорнійського університету Т. Роззак, засуджує «імперіалізм сучасної науки і техніки» і закликає до релігійного відродження світу, до «покаяння перед природою», повернення до «провіденційного мислення».

Основним конфліктом майбутнього, вважають інші «песимісти», буде конфлікт між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються. На думку Ж. Ж. Серван-Шрейбера, промислово розвинуті країни, захопивши обмежені природні ресурси планети, залишили країнам, що розвиваються, єдиний вихід — прямий ядерний шантаж.

Деякі «технологічні песимісти» (Е. Мюрез, Р. Хейланд) виступили як адепти «локальних» термоядерних воєн, вважаючи останні «прийнятною стратегією виживання». На їхню думку, в результаті «помірного» обміну ядерними ударами населення планети різко зменшиться й одночасно вирішаться всі екологічні проблеми, пов'язані з надлишковою урбанізацією, нестачею продуктів споживання й т. ін.

«Римським клубом» були проведені широкомасштабні дослідження і побудовані глобальні моделі розвитку кризових тенденцій у взаємодії між суспільством і навколишнім середовищем. Це «Світ — 2» (автор Д. Форрестер, 1971), «Світ — 3» (Д. Медоуз, 1978), «Стратегія виживання» (М. Месарович та Е. Пестель, 1974), «Перегляд міжнародного порядку» (Я. Тінберген, А. Долман, 1976, 1981), «Цілі для людства» (Е. Ласло, 1977), «Діалог про братерство і добробут» (О. Джіаріні, 1980), «Шляхи, що ведуть у майбутнє» (Б. Гаврилишин, 1980), «Форум Хуманулі» (Г. Кан, 1985) та ін.

Проводячи за допомогою системної динаміки розрахунки для світу в цілому, Форрестер і Медоуз дійшли висновку, що протиріччя між обмеженістю земних ресурсів, зокрема обмеженістю придатних для сільського господарства земельних площ, і зростаючими потребами населен-

ня, яке постійно збільшується, можуть призвести у середині XXI ст. до глобальної кризи: катастрофічного забруднення довкілля, різкого зростання смертності, виснаження природних ресурсів і падіння виробництва.

Як альтернатива такому розвитку ситуації висувалася концепція «глобальної рівноваги», згідно з якою необхідно негайно припинити збільшення чисельності населення землі, обмежити промислове виробництво, зменшити приблизно в сто разів споживання земних ресурсів.

Модель Месаровича-Пестеля змальовує світ вже не просто як однорідне ціле, а як систему взаємопов'язаних десяти регіонів, взаємодія між якими здійснюється через експорт — імпорт та міграцію населення. Регіон — це вже соціокультурний параметр (що не брали до уваги Форрестер і Медоуз), підсистема у глобальній суспільній системі. Й хоча він виділяється за економічними та географічними критеріями, але з урахуванням соціальних і культурних характеристик — цінностей і норм суспільства.

Автори моделі «Світ — 3» дійшли висновку, що світу загрожує не глобальна катастрофа, а ціла серія регіональних катастроф. Концепції «глобальної рівноваги» Месарович і Пестель протиставили концепцію «органічного зростання», чи «диференційованого розвитку», різних елементів системи, коли в окремі періоди інтенсивне зростання одних параметрів у певних регіонах (наприклад, рівень споживання, сільськогосподарський і промисловий капітал у регіонах Азії та Африки) супроводжується органічним зростанням інших (наприклад, у країнах Заходу має обмежуватися зростання матеріального споживання).

Особливий інтерес викликає доповідь учасника Римського клубу американського соціолога Ервіна Ласло. На його думку, необхідною передумовою виживання і прогресу людства мають стати ідеали і спільні цілі, яким треба підкорити «індивідуальні інтереси окремих народів і країн світу».

Згідно з цим, виділяються дві групи цілей людства на регіональному і глобальному рівнях, що мають використовуватися для аналізу «внутрішніх меж» розвитку цивілізації, пов'язаних із переважанням у політиці «непередбачуваних, вузьких і корисливих інтересів». Вирішення глобальних проблем вимагає подолання цих «меж», перебування всієї системи мислення і міжнародних відносин на основі «світової солідарності».

Одним із представників «технооптимістичної» течії в футурології є Герман Кан, колишній директор Гудзонівського інституту. На думку Кана та його послідовників,

прояви глобальної кризи є «витратами зростання» нової суперіндустріальної цивілізації, перехідним явищем, причини якого коріняться в «характері політики, в дуже низькому рівні управління, а іноді й просто в невезінні». Ці негативні прояви зникнуть з приходом нової «суперіндустріальної цивілізації» (на Заході на зламі третього тисячоліття).

На противагу прихильникам психології та філософії «виживання» інші вчені й політики пропонують філософію дії, активну і соціальну поведінку, метою якої є розв'язання глобальних проблем.

Російський політолог Г. Х. Шахназаров вважає, що філософія дії має спрямовуватися передусім на боротьбу за роззброєння. Серед основних постулатів нової політичної філософії він називає такі:

— національна безпека гарантується колективною безпекою;

— захисники безпеки будь-якої країни повинні рахуватися з безпекою протилежної сторони як із своєю власною;

— при розв'язанні політичних завдань необхідна відмова від національного інтересу, що егоїстично сприймається, на користь інтернаціональних інтересів і загальнолюдських потреб;

— турботи про соціальний прогрес необхідно сполучати з турботами про мир.

Серед футурологів є вчені, яких важко зарахувати до прихильників якогось одного напрямку. Американський політолог і соціолог О. Тоффлер починав як «екопесиміст». У 70-х роках набула поширення його концепція «шоку від зіткнення з майбутнім» (праці «Футурошок», «Екоспазм»). Тоффлер стояв на позиціях соціального песимізму не тільки щодо екологічного майбутнього нашої планети, а й щодо інших — від соціетального до міжособистісного — рівнів суспільних стосунків (різке збільшення частки відсталих і слаборозвинутих країн, екологічна криза, криза національної держави, соціальні потрясіння, насильство, зміни в ціннісних орієнтаціях, психологічне перевантаження тощо). Основу кризових явищ, на думку Тоффлера, становить прискорення темпів розвитку й ускладнення системи. «Сполучення цих двох факторів — швидкості і складності — набуває вибухонебезпечного характеру»⁸.

Вихід із становища «ранній» Тоффлер убачав у прискореному розвитку технологій і створенні нової циві-

⁸ Современные зарубежные теории социального изменения и развития. Практиция Олвина Тоффлера. М., 1993. С. 10 — 11.

лізації у вигляді гетерогенних структур «інформаційного суспільства». В пізніших працях («Третя хвиля», «Зміщення влади»), констатуючи соціальну кризу «індустріального суспільства», він покладає надії на нове суспільство — «третю хвилю». Тоффлер виділяє групу країн, які пройшли стадію індустріалізації і перебувають на шляху створення «суперсимволічної економіки, загальної інформатизації суспільства і можуть сформувати світову систему здобуття суспільного багатства»⁹.

Оскільки суперечки про майбутнє і взаємні звинувачення в «технооптимізмі» і «технопесимізмі» не сприяли оптимальному вирішенню проблем, то, за словами президента Всесвітнього товариства вивчення майбутнього Е. Корніша, «стало очевидним, що належне ставлення до майбутнього... є реалізм, що втілює надію, ретельно зважене розуміння проблеми ризику, який чекає попереду, а також усвідомлене сприйняття рішень і можливостей, що виникають»¹⁰.

Реалісти визнають, що більша частина конфліктів глобального характеру може бути розв'язана тільки на локальному рівні, завдяки широкому міжнародному співробітництву.

До «глобального плану дій» політичного характеру, прийняття державних рішень щодо розв'язання цих проблем Л. Браун додав чотири основні напрями:

1) *Розвиток енергетичних стратегій*, що мають кінцевою метою захист клімату. Ці стратегії передбачають підвищення податків на паливо відповідно до вмісту в них вуглецю. Одержані кошти передбачається використати для фінансування розвитку енергоефективних технологій, які за рівнем безпеки зможуть стати одним із основних джерел енергії майбутнього. Всі ці заходи треба проводити в глобальному масштабі, в усіх державах, аби не підірвати національні економіки.

2) *Відновлення лісів*. Розвинутим країнам необхідно відмовитися від частини боргів країн, що розвиваються, в обмін на проведення останніми заходів, орієнтованих на збереження лісів.

3) *Стабілізація сільськогосподарського виробництва* з урахуванням демографічних тенденцій.

4) *Призупинення зростання населення*, що підриває рівень життя в багатьох частинах світу.

Дії на третьому і четвертому напрямках характеризуються як приведення до рівноваги населення планети і сільсько-

⁹ Там само. С. 43.

¹⁰ Through the 80's. Thinking globally, acting locally. Wash., 1980. P. 422.

господарського виробництва. У багатьох країнах для стабілізації кількості населення необхідно, щоб кількість дітей у сім'ї не перевищувала одну дитину. Це одна з умов створення «життєздатного суспільства» — такого суспільства, «яке задовольняє свої потреби, не піддаючи небезпеці перспективи майбутніх поколінь»¹¹. Здійснення даної умови має стати вимогою культури, моралі і права. Л. Браун ввів у політологічні дослідження категорію «рівність поколінь» і зазначив: якщо людство зможе втілити формулу рівності поколінь у життя в галузі міжнародного і національного права, це й буде побудовою «життєздатного суспільства».

Й. Галтунг розглядає як найбільш прийнятну модель майбутнього устрою світу «світову державу, яка втілює ідею трансформації політичних відносин у світову політику на основі успішних моделей націй — держав». Якщо світ і буде колись організований як держава, то лише в рамках унітарної, федеративної або конфедеративної моделі. Такий діапазон вибору, звичайно, далекий від ідеального. Всі ці шляхи інтеграції людей є вертикальними. Їм притаманний «розподіл праці» між правителями і керівниками, центром і периферією. На цій осі панує влада (ідеологічна, нормативна, екзекутивна). Центральне світове керівництво не може використати подібні моделі.

Найважливішою функцією світового керівництва, на думку Галтунга, має стати управління проблемними ситуаціями і конфліктами та їх розв'язання. Центральне світове керівництво повинне мати владу і засоби для досягнення загальної згоди. Постають питання: яким має бути тип влади? Який тип сили має використовуватися: сила засобів чи структурна сила? «За яким «каналом» — ідеологічним, нормативним чи караючим»? Галтунг вважає, що головним каналом влади центрального світового керівництва має бути канал влади нормативної. Світове керівництво повинне мати величезні ресурси (капітал, вироблені блага і ноу-хау) й розміщувати їх якомога раціональніше. Керівництво має розраховуватися цими ресурсами в тих випадках, коли це необхідно, з метою глобального планування чи формування бюджету.

Все це має бути зафіксованим, але водночас повинна існувати система заохочення тих, хто найбільшою мірою відповідає міжнародним нормам. Таким чином, влада у майбутній системі відтворюватиметься у формі технологічної адекватності, спроможності вирішувати проблеми і застосовувати позитивні санкції.

¹¹ State of the World. 1990. P. 174.

За умов усунення структурного насильства має виникнути світ, у якому кожна його частина стане центром, світ, зв'язаний воедино густою мережею неексплуаторських міжнародних організацій різного типу, що допомагали б одна одній.

Отже, хто ж має й надалі очолювати вирішення глобальних проблем і сприяти побудові благополучного світового співтовариства?

Безперечно, це, насамперед, державна справа. І чим демократичнішим буде устрій кожної держави, тим пліднішими будуть результати їхніх зусиль. Можна вважати, що цьому сприятимуть заходи держав щодо:

— поступової демілітаризації і гуманізації відносин між народами, ствердження раціональних методів і моральних норм при розв'язанні тих чи інших суперечностей у світі;

— зміщення безпеки держав із сфери співвідношення військових потенціалів у сферу політичної взаємодії та безумовного виконання прийнятих зобов'язань, що випливають із міжнародних угод і обов'язковості міжнародного права для всіх держав без винятку;

— більш цивілізоване використання зростаючого науково-технічного потенціалу для вирішення глобальних проблем.

Широке міжнародне співробітництво має здійснюватися на різних рівнях: дво- і багатосторонніх, регіональному і світовому, з використанням різних міжнародних інститутів і організацій, у тому числі найуніверсальнішої з них — Організації Об'єднаних Націй.

Однією з форм міжнародного співробітництва є діяльність численних міжнародних і національних урядових і неурядових організацій. За даними ООН, лише дослідженням науково-технічного прогресу займаються понад 1,1 тис. національних організацій, у галузі суспільних наук проблемою наукового і техніко-економічного розвитку — 2,4 тис. організацій у більш як 120 країнах і 327 міжнародних організацій.

Розробку єдиної науково-технічної політики провідних розвинутих країн здійснюють Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Комітет із критичних проблем сучасного суспільства, що діє під егідою НАТО, а також Комітет НАТО з питань науки. Ця політика координується й уточнюється також в період зустрічей і нарад керівників провідних розвинутих держав (зустрічі керівників «сімки» та інші представницькі захо-

ди такого роду). Створена під час наради у Версалі робоча група представила в Лондоні у 1984 р. спеціальну доповідь, в якій розглядалася роль нових видів техніки і засобів стимулювання економічного розвитку, аналізувалися перешкоди на шляху їхнього застосування, вказувалося на необхідність поглибленого вивчення взаємодії техніки і навколишнього середовища. Співробітництво США із країнами Західної Європи й Японією в цій галузі характеризується наполегливим прагненням завоювати міцні позиції у найпередовіших галузях науково-технічного прогресу, розвиток яких визначатиме стан світової економіки до початку ХХІ ст.

На Заході панує думка про необхідність тіснішого регулярного співробітництва між такими організаціями, як ОЕСР, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, ЮНКТАД, ГАТТ та багатьма подібними інститутами приватного сектора.

Одним із ефективних інструментів такого співробітництва є відмова від протекціонізму, розвиток вільної торгівлі як для Півночі, так і для Півдня. В руслі масштабної стратегії розвитку світового господарства на кінець ХХ ст. пропонуються:

— політика забезпечення стабільнішого курсу валют і розширення їх доступу на світові ринки;

— політика стабілізації і вдосконалення цін на сировину;

— політика стимулювання диверсифікації і сприяння їй у народногосподарських організаціях країн, що розвиваються;

— вдосконалення допомоги в галузі розвитку та ін.¹²

Окремо стоїть питання про біди країн, що розвиваються, й оскільки в цих країнах мешкає тепер переважна більшість людства, від того, як саме вони розвиватимуться далі, без перебільшення залежить доля цивілізації. Ці країни продовжують вести боротьбу проти наслідків колоніального минулого. Це виявляється у формі колективного протистояння важелям відсталості в рамках Руху за неприєднання, різних економічних, регіональних об'єднань, угруповань і спілок. Серед цих організацій — Організація африканської єдності, Ліга арабських держав, Асоціація держав Південно-Східної Азії, Організація американських держав тощо.

¹² Брундтланд Г. Х. Глобальная перестройка. Ключевые задачи на 90-е годы // Один мир для всех. Контуры глобального сознания. М., 1990. С. 138 — 140.

Стрижнем і метою дій молодих держав та їхніх організацій є встановлення нового міжнародного економічного порядку (НМЕП), основні характеристики якого були сформульовані в низці документів ООН. У цих документах визнається нагальна потреба запровадження в міжнародних відносинах принципів рівності і справедливості, усунення дискримінаційних обмежень і водночас ставиться завдання здійснення тривалого і стабільного перерозподілу накопичених і новостворених ресурсів на користь країн, що розвиваються. По суті, йдеться про найрадикальнішу зміну становища цих країн у світовій економіці, підвищення їхньої ролі в міжнародному політичному процесі, стимулювання їхнього прискореного розвитку.

В цілому головні вимоги країн, що визволилися, такі:

— ствердження суверенітету цих країн над своїми природними ресурсами;

— радикальне поліпшення умов міжнародної торгівлі, зокрема, встановлення справедливих цін на сировину, що експортується слаборозвинутими країнами;

— збільшення фінансової допомоги кожної індустріальної держави до 0,7 — 1 % валового національного продукту, повне скасування боргів найменш розвинутих країн;

— встановлення ефективного контролю за діяльністю транснаціональних корпорацій, вироблення спеціального «Кодексу поведінки ТНК», який би регулював відносини міжнародних монополій з молодими державами;

— всебічне сприяння індустріалізації країн, що розвиваються, поліпшення умов закуплення сучасної техніки і технології, припинення «відпливу умів»;

— розширення участі молодих держав при ухваленні рішень у міжнародних, кредитних та інших організаціях, що опікуються наданням позик і допомоги.

Вимоги щодо сприяння НМЕП були визначені в рішеннях VI і XI спеціальних сесій Генеральної Асамблеї ООН і сформульовані групою країн, що розвиваються («Група — 77»), а потім конкретизовані на конференціях країн, що не приєдналися, в матеріалах сесій ЮНКТАД.

Серед громадських рухів проблема усунення глобальних загроз найближча масовим демократичним рухам, передусім екологічного напрямку. До впливових течій екологізму належать рух «зелених» та екосоціалізм як одна з течій міжнародної соціал-демократії. Ними пропонується соціально-політична модель, що ґрунтується на обмеженні економічного зростання, скороченні виробництва і

споживання та заміні соціальних революцій на «революцію у свідомості», способі мислення й життя. Йдеться не про те, аби взагалі відмовитися від прогресу науки і техніки, а лише від тих моделей економіки, які ставлять під загрозу майбутнє планети. При цьому, оцінюючи нову технологію, учасники цих рухів проголошують основним критерієм не прибутковість, не зростання ефективності праці, а характер впливу техніки на навколишнє середовище, зайнятість і умови праці.

Цілеспрямованими є зовнішньополітичні пропозиції і дії екологів. Вони закликають відмовитися від ядерних і звичайних озброєнь, ядерних випробувань, вирішувати будь-які конфлікти виключно мирними засобами. В цих питаннях екологи безпосередньо примикають до антивоєнних рухів.

Антивоєнні рухи протягом тривалого часу були наймасовішою і найавторитетнішою частиною демократичних рухів. Серед їхніх характерних рис — прагнення до координації діяльності в міжнародному масштабі; активна участь у них діячів науки й культури, профспілок, церкви. Ці рухи відрізнялися не тільки масовістю, а й широким ідеологічним спектром: від різних відтінків пацифізму до чітко окресленого антимилітаризму. Вони сполучають романтику планетарного єднання з прагматизмом у конкретній політиці. Найбільш відомими в історії цих рухів були Кампанія за ядерне роззброєння (КЯР) у Великобританії, «Ні — ядерній зброї» (НЯЗ) у Норвегії, Німецька спілка миру та інші.

Помітну роль у боротьбі за демократичне розв'язання глобальних проблем відіграє молодіжний рух. На початку 90-х років він вийшов на новий рівень активності. Як стверджує німецький дослідник Х. Гуру, кожна друга молода людина у віці від 18 до 24 років беззастережно симпатизує рухові за мир, причому кожна четверта заявляє, що вона є активним учасником цього руху. В Японії майже 90 % молодих людей у віці до 20 років підтримують антиядерну політику. В США, за даними опитів інституту Геллапа, понад 50 % молодих людей висловлюються на користь повного знищення ядерної зброї. Виникли спеціальні об'єднання, коаліції студентів, які ставлять перед собою антивоєнні цілі. Такими є, наприклад, Американські об'єднані кампуси за ядерне роззброєння, об'єднання студентів за відвернення війни, Постійний комітет проти ядерної війни, створений міжнародною федерацією асоціацій студентів-медиків.

Підтримка молоддю масових демократичних рухів — запорука суспільного прогресу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Бовин А. Мирное сосуществование: история, теория, политика. М., 1988.

Громько А., Ломейко В. Новое мышление в ядерный век. М., 1984.

Безопасность для всех: Программа разоружения. М., 1982.

Глобальные проблемы современности и сотрудничество государств и народов в ходе их решения. Берлин, 1987.

Косолапов В. В., Гончаренко А. Н. XXI век в зеркале футурологии. М., 1987.

Манифест Рассела — Эйнштейна // Дружба народов. 1988. № 6.

Мир восьмидесятых годов: Сборник статей из ежегодников «A World Watch Institute», руководимого Лестером Брауном (под ред. Г. В. Стасюка). М., 1989.

Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию. М., 1989.

Один мир для всех: Выдающиеся деятели современности о будущем человечества. М., 1990.

Печчеи А. Человеческие качества. М., 1980.

Попов С. И. Буржуазная идеология на пороге XXI столетия. М., 1988.

Мурадян А. А. Самая благородная наука: об основных понятиях международной политической теории. М., 1990.

Барковский М. М. Лестер Браун: глобальные проблемы и политика // Социально-политические науки. 1991. № 4.

Философия и политика в современном мире. М., 1989.

З М І С Т

Вступ	3
-------------	---

Розділ I

Формування і розвиток політичної думки з проблем зовнішньої політики й міжнародних відносин

Погляди на зовнішні відносини народів, війну і мир на Стародавньому Сході й в античні часи — 7. Зовнішньополітична думка в епоху Ренесансу і Нового часу — 10. Проблема міжнародних відносин у вченнях просвітників і політиків XVII — XVIII ст. — 15. Марксистська політична думка про проблеми війни і миру — 29.

Розділ II

Міжнародні відносини і світова політика

Поняття міжнародних відносин — 34. Міжнародна політика: її сутність, цілі та функції — 44. Співвідношення і взаємозв'язок внутрішньої і міжнародної політики — 53. Національний інтерес — головне спрямування зовнішньої політики — 58.

Розділ III

Теорії і доктрини міжнародної політики

Сучасні політичні теорії природи міжнародних відносин — 65. Концепції змісту сучасної міжнародної політики — 68. Основні закономірності і тенденції розвитку світової політики — 81.

Розділ IV

Міжнародні конфлікти: причини, сутність і шляхи розв'язання

Проблема національної і міжнародної безпеки: зміст та співвідношення — 91. Міжнародні конфлікти: суть і шляхи розв'язання — 99. Політика і війна: аналіз їхнього співвідношення в сучасних умовах — 107.

Розділ V

Політична філософія сучасних міжнародних відносин

Глобальні проблеми як фактор посилення взаємозалежності світу — 117. Теорія глобалістики і нова політична філософія — 123. Міжнародна політика в умовах ядерної ери та її суб'єкти — 124. Футурологічне бачення міжнародних відносин та структури людського суспільства — 135.

Розділ VI

Україна в сучасному геополітичному просторі

З історії геополітичної думки в Україні — 147. Україна і Росія — зовнішньополітичний аспект відносин — 153. Пріоритети зовнішньополітичної діяльності України — 158. Міжнародне визнання й співробітництво з навколишнім світом — 161.